faorgona egyszerűsége fejezheti ki az „alacsony" művészetet, a többre becsült klasszikus művészettel szemben, amit egy pompás, díszes, óriási templomi orgona szimbolizálhatna. Akár szerény, akár grandiózus, mindkettő az eksztázis elérését szolgálja. Azt hiszem, manapság a legtöbb ember visszautasítaná az eksztázist a modern, mindennapi életben, miközben a popzene kedveli a transzot, a pszichedelikust stb. Hiszel abban, hogy lehetnek eksztatikus élményeink a populáris kultúra révén?

⊗ Nem vártam, hogy ilyen erős hatást fogok elérni, de mikor a projekt Stockholmban volt installálva, a masinán – az épületen – játszó embereknek gyakran ámult, eksztatikus mosolyt lehetett látni az arcán, és általában felfelé tekintettek, a hangot létrehozó készülékek felé. Úgy látszott, hogy mélyen meghatódtak. Ez az egyszerű „trükk" mintha tényleg megérintette volna a résztvevőket. Gondolom, részben az átláthatósága és az egyszerűsége miatt – mindenki láthatta, hogy működik, mégis az egész egy kicsit varázslatos maradt.

Hiszek abban, hogy velünk született vágy él bennünk a spirituális és az eksztatikus iránt. Ha ezt nem kapjuk meg a templomban vagy a zsinagógában, akkor megtaláljuk máshol: egy koncerten, egy rave partyn, a *Burning Man*[4] fesztiválon vagy a sport és a kábítószerek segítségével, de akár bizonyos művészetek révén is.

⊕ *Kíváncsi vagyok, mit gondolsz a művészeti világon eluralkodó globalizációról és annak piacáról ebben a pillanatban?*

⊗ A művészetnek mintha komoly jogai lennének manapság, nemigaz? Én egyszerre vagyok élvezője és néha résztvevője ennek a dolognak, és úgy látom, két dolog történik egyidőben. Egyfelől a művészet nagyrészt státuszjelenséggé, a minőség a pénzesek játékszerévé válik, ugyanakkor látom, hogy általánosságban egyre népszerűbb lesz. Jóval több igazán érdekes, fantasztikusan jó mű jön létre, mint eddig valaha. Ez a két (vagy három?) dolog talán összefügg egymással – a halmazábra egymást átfedve mutatná őket. Ez egy különleges pillanat. Gyakran azt veszem észre magamon, hogy egyszerre vagyok izgatott, ihletett és cinikus.

⊕ *David, vannak olyan terveid, melyek megvalósításáról egykor álmodoztál?*

⊗ Ó, igen. Ez az egyik közülük.

Az interjút a Creative Time engedélyével közöljük: http://creativetime.org

Fordította:
Sárréti Gergely és Szipőcs Krisztina

4 A nevadai sivatagban több tízezer ember részvételével tartott nagyszabású fesztivál. Ld.: http://www.burningman.com/

Najmányi László

SPIONS

Ötödik rész

„... a Tőke nem Lukács György műve/Tamás
nem írhattátok együtt/Tamás
az Anti-Dühring sem Mick Jagger műve/Tamás
összekeverted/Tamás
Lennont Leninnel/Tamás..."

Spions: *Ungvári Tamás* (1977)
Szöveg: Anton Ello

A rockzene titkai – egy rock & roll kém születése 2.

■ Eredetileg a bölcsészkarra vagy művészi pályára készültem, de praktikus gondolkodású apám nyomatékos tanácsára végül a Műszaki Egyetemre adtam be felvételi kérelmet. Egyetemi tanulmányaim megkezdése előtt katonai szolgálatot kellett teljesítenem. Katonai szolgálatom 1964 szeptemberétől 1965 augusztusáig tartott, az Ercsi hidász laktanyában. Ebből két hetet fogdában töltöttem, mert bebrómozott[1] állapotban, éjszaka rohamsisakkal fejbekólintottam a szakaszunkat válogatott kínzásokkal „kiképző", a szomszédos ágyon horkoló szadista tizedest. Zenekarunk az alapkiképzés három hónapja után alakult. Dobfelszerelésünk, erősítőnk nem volt. A dobos csavarhúzókkal dobolt egy fémvázas széken. A gitárokat textilszigetelésű, árnyékolatlan robbantó kábelekkel kapcsoltuk a híradósoktól kölcsönzött, állandóan leégő erősítőhöz. Az árnyékolatlan vezeték következtében folyamatos hálózati búgás hallatszott az egyetlen, tölcsér alakú hangszóróból, a tökéletlen illesztések pedig időnként recsegést, ropogást, hangkimaradást eredményeztek. A rock nem zene, hanem attitűd és egyéni hangzás. Attitűdünk – az, hogy ezzel a tökéletlen felszereléssel, zenei tudás nélkül ki mertünk állni a közönség elé – mindenképpen megfelelt az akkor még rossz álomként sem létező punk szigorú kritériumainak. A teljesen egyéni hangzást pedig az indiai *rāga* zenéhez, a szitár hangjához hasonlóan alapként használt hálózati búgás és a legváratlanabb pillanatokban bekövetkező, igen kellemetlen recsegés, ropogás biztosította.

1964 szilveszter éjszakáján a baracskai katonai börtön (Futkosó) fegyőrjeinek bálján játszottunk. Ugyanazt a két számot, a Shadows *Apache* című opuszát, és az *A-moll* impróinkat ismételgettük este nyolctól reggel négyig, újra és újra. Senki sem panaszkodott. A közönség tökrészegen érkezett a bulira, s részegségük az éjszaka folyamán egyre gyorsuló ütemben fokozódott. Erősítőnk röviddel a kezdés után, nagy füstöt (korai ködgép) produkálva leégett. Hoztak egy másikat. Az tíz percen belül kinyírta a hangszórónkat. Hoztak egy másikat. Nem sokkal éjfél előtt kiment a biztosíték a teremben. Gitárjaink elhallgattak, matt részeg dobosunk csavarhúzóival tovább püfölte a széket a sötétben. Verekedés kezdődött a táncparketten, repültek az üvegek, söröskorsók, székek. Behoztak egy petróleumlámpát, és a részeg ügyeletes tiszt megpróbálta szétválasztani a verekedőket. A kavarodásban sikerült ellopnunk pár üveg bort a büféből. A dobos egyre vadabb ütemeket vert ki a széken, szólógitárosunk a vetélkedőknél használt óriási gongot püfölte borosüveggel, a másik gitáros magas fejhangon sikoltozott,

1 A katonai alapkiképzés első három hónapjában a reggeli kávéba, teába és az ételekbe kevert brómmal szedálták az újoncokat. A bróm nemcsak elkábította a katonákat, de a szexuális vágyat is csökkentette. A brómvegyületeket, különösen a potassium bromidot a nyugati országokban a 20. század elejéig használták nyugtatóként, utána már csak az állatorvosi gyakorlatban alkalmazták. A szovjet blokk országaiban még az 1970-es években is rutinszerűen, nagy mennyiségben adagolták a katonáknak és raboknak. Hasonlóképpen az emberi idegrendszerre rendkívül káros, rákkeltő, a nyugati országokban már régen betiltott DDT nevű rovarirtóval is bepermetezték a bevonulást követő orvosi vizsgálaton az újoncokat.

A szerző katonaruhában, 1964
© fotó: id. Najmányi László

én a mikrofonállvánnyal döngettem a színpad padlóját. Igazi dzsungelhangulat alakult ki. Éjfél körül valaki elordította magát, hogy éjfél van. Egy pillanatra csend lett, aztán elgajdoltuk a Himnuszt, majd folytatódott az őrület. Végül valakinek sikerült kicserélnie a biztosítékot, felbúgott az erősítő, megint elkezdtünk zenélni. Néhány perc után a modernista mennyezeti csillár égői égtek ki. Megint sötét lett, csak a petróleumlámpa gyér, vörös fénye világította meg a rommá tört báltermet. Létrát cipelő rabok jelentek meg, részeg, fegyveres őrök kíséretében, hogy kicseréljék az égőket. A kiégett öt izzó kicserélése legalább egy óra hosszat tartott. A rabok mozgása lassítottfilm-szerű volt. A kiégett égőket egyenként csavarták ki és hozták le a létrán. Az új izzókat egyenként vitték fel a létrán, és a lehető leglassabban csavarták helyükre. Egy ponton Árpi, zenekarunk vezetője – az egyetlen, aki valamennyire tudott gitározni közülünk – szólóban elkezdte játszani és énekelni Elvis *Jailhouse Rock*[2]-ját. Művészettörténeti pillanatot éltem át.

***

1965 augusztusának elején szereltem le a katonaságtól. Leszerelésem másnapján már a Balaton felé stoppoltam az autópályán. Pénzem nem volt, a part menti erdőkben csöveztem haverjaimmal. Az ételt közértekből loptuk és a kevés számú nyugati turistáktól koldultuk. Az első hazai hippikkel a Balatonnál találkoztam, akik nyaranta Zamárdiban jöttek össze. A rendőrség huligántalálkozóknak nevezte ezeket a békés, laza összejöveteleket. Már néhány megállóval Zamárdi előtt leszedték a vonatokról a hosszú hajú fiatalokat, és az összeszedett stopposokkal együtt bevitték őket az őrszobára, ahol levágták a hajukat, esetenként meg is verték őket. Miután megnőtt, az én hajkoronám is pársz or a rendőrollók áldozatául esett. A hosszú hajú fiúknak a hatóságoktól és a lakosságtól egyaránt tartania kellett. Az utcán, szórakozóhelyeken, különösen vidéken a járókelők folyamatosan inzultálták, gyakran meg is verték őket. A Balaton környéke ebből a szempontból liberálisabb volt, mint az ország többi része. Itt a magamfajtáknak csak a rendőröktől kellett tartaniuk, a lakosság általában békén hagyott bennünket. Szakrális hely volt számomra ez a tó. Többször is átúsztam egyedül éjszaka, Szántód és Tihany között. Télen is gyakran látogattam ide haverjaimmal. Napközben korcsolyáztunk a jégen. A széttárt kabátokba belekapott a szél, kilométereket vitorláztunk nagy sebességgel. A jégen nem voltak rendőrök, és a hideg miatt a parton is általában behúzódtak odvaikba.

Kedvenc könyveim ebben az időben Franz Kafka, Karel Čapek írásai, Boris Vian *Tajtékos Napok*ja, Ambrose Bierce *Bagoly folyó* című novelláskötete és Jack Kerouac *Úton*ja voltak. Kerouac könyve a Bibliám lett. Beatnik életformára és hosszú csavargásokra inspirált. Gyalog és autóstoppal, üres zsebbel bejártam az egész országot. Szalmakazlakban, erdőkben, néha barátságos falusiak istállóiban, tiszta szobáiban aludtam. Füvet az 1960-as évek közepén szívtam először. Közvetlenül leszerelésem után, a zamárdi strandon kínált meg egy rendkívül bűzös hippi egy spanglival. A következő nyáron vándorcigányokkal utaztam hetekig ekhós szekerükön, a baranyai dombok között. Mint örök vándorok, remekül megértettük egymást. Nagy zsáknyi, igen jó minőségű füvet vittek magukkal. Elmondásuk szerint Moldáviában kapták az ottani cigánykirálytól.

***

Semmi kedvem nem volt a mérnöki tanulmányokhoz. Kétszer is évet kellett ismételnem az egyetemen. Ebben az időben a rockkoncertek és az otthoni zenehallgatás jelentették számomra az életet. A Kex, a Mini, az Atlas, a Scampolo és a Liversing együttesek koncertjeire jártam. Különösen a Kex koncertjei voltak jótékony hatással rám, napokra megtöltöttek életerővel. Minden fellépésükre elmentem, ők voltak abban az időben Budapest energiaközpontja. A Citadellában adott koncertjeik általában azzal végződtek, hogy a kapott vad energiáktól felturbózott közönség lerohant a Gellérthegy oldalán, a legmeredekebb részeken. Soha sem volt sérültje a közös, extatikus rohanásnak. Előfordult, hogy lekéstem a hétvégi Kex-hajót, s pénzem nem lévén, gyalog indultam utána Visegrádra. Sikerült éppen akkorra odaérnem, amikor a hajó indult vissza Budapestre, így legalább a műsor második felét élvezhettem.
Színházba ritkán jártam, mert az államilag támogatott társulatok imitációs, kisrealista vagy öblögetősen romantikus előadásait undorítónak, patetikusan giccsesnek találtam. A színészek állandó ordítozása különösen zavart. Az 1960-as

2 Börtön Rock

évek végén ismerkedtem meg Halász Péterrel és a később betiltott lakásszínházzá vált Kassák Stúdióval. Az ő előadásaikat látva értettem meg, hogy lehet élő, a gondolkodó embernek szóló, nem reprezentációs jellegű, hanem valóban megtörténő, igazi katarzist nyújtó színházat csinálni. Kiállításokra sem jártam, mert untam az „Anya gyermekével" típusú képeket. Azt hiszem, 1969-ben történt egy őszi délutánon, hogy véletlenül betévedtem a Filmmúzeumba és megnéztem Salvador Dalí és Luis Buñuel az *Andalúziai kutya* című filmjét. Az élmény megváltoztatta az életemet, felszabadította gondolkodásomat. Ugyanebben az időben ismerkedtem meg a nyugati kortárs művészetet jól ismerő Szentjóby Tamással, Erdély Miklóssal, Hajas Tiborral, Molnár Gergellyel és Algol Lászlóval, akiről később kiderült, hogy „Pécsi Zoltán" kódnéven az állambiztonsági hatóság ügynöke volt, évekig szorgalmasan jelentett rólam és barátaimról.

Rettenetesen untattak az egyetemi előadások, és korlátolt, materialista, robotszerű tanulótársaim többsége. Hogy unalmamat elűzzem, a rendelkezésemre álló eszközökkel, ceruzával és tustollakkal rajzolgattam az előadások alatt. Hippi-szürrealista képeket gyártottam nagy műgonddal, rakpartokon repülő asztalokat, koponyaszerű, lebegő, szétrobbanó épületeket. Nagyon vonzott a szürrealista gondolkodás, mert éppen ellenkezője volt az uralkodó nézetrendszernek és tanáraim, diáktársaim mentalitásának. A szürrealizmus – a modernista művészet többi irányzataival egyetemben – polgári dekadenciának minősült a bolsevista diktatúrában. Az első szürrealista képek fekete-fehérben nyomtatva, kisméretű füzetekben jelentek meg, a szürrealizmust elítélő, hosszú tanulmányok kíséretében, a diktatúra kedvenc, a „rendszerváltozás" után ellenállókká átminősített, mindkét rendszerben kitüntetésekkel és kiváltságokkal elhalmozott esztétáinak tollából. Szenvedélyesen gyűjtöttem ezeket a Dalí, Magritte, Max Ernst, Chirico, Yves Tanguy képeit bemutató füzeteket. Rajongója lettem Hieronymus Bosch és az idősebb Pieter Bruegel művészetének is. Festeni is szürrealista stílusban kezdtem el. Először barátnőim, barátaim lakásait díszítettem nagyméretű murálokkal, aztán rétegelt falemezekre kezdtem olajjal táblaképeket festeni. Az olajjal való festés titkait a szürrealista mesterek képeinek átértelmezett másolásából[3] tanultam meg.

Juhász István gimnáziumi osztálytárs és a szerző balatoni kiránduláson, 1965. december
© fotó: ismeretlen fényképész

Najmányi László
Testvéri szeretet, 1971, olajfesték és gipsz, rétegelt falemezen

Gyakran minibotrányokat kiváltó írásaimat és rajzaimat 1970-től kezdte közölni az egyetemi újság, a Jövő Mérnöke. Tagja lettem az egyetemi Irodalmi Alkotókörnek. Az Alkotókör valamelyik, az egyetemi KISZ bizottság által kinevezett, besúgóként is funkcionáló vezetőjének köszönhetően ekkor kerültem a titkosrendőrség érdeklődési körébe. Első kiállításomra 1971 februárjában, a Műszaki Egyetem Vásárhelyi Pál Kollégiumában került sor. A kiállítást zenés darabbal – *Valentino jöjj vár Mexico* – nyitottam meg, akkor alakult társulatom, a Kovács István Stúdió előadásában. Gondosan bekeretezett szürrealista rajzokat, festményeket, és a műveit egy ideig a mi lakásunkban tároló ismerősöm, Samu Géza szobrai által inspirált fa- és fémszobrokat állítottam ki. A kiállított művek nagy részét ellopták a kollégium diákjai, a megmaradt képeket Wettstein Muki műgyűjtő vásárolta meg. A kiállítás nyomán díszlettervezői megbízásokat kaptam, 1978-ban bekövetkezett emigrációmig ezek biztosították megélhetésemet. Több mint 120 díszletet terveztem ez alatt az idő alatt, Valló Péter, Paál István, Jeles András és mások rendezéseihez. Az ország szinte valamennyi színházában dolgoztam, és terveztem díszletet számos filmhez, tévéjátékhoz is. Díszletterveimet a színházak nem őrizték meg. Néhány vázlatom a Színháztörténeti Intézet birtokába került.

1971 őszén a Chemolimpex vállalat KISZ bizottsága felkért, hogy egy belvárosi pincében hozzak létre ifjúsági klubot számukra. Elvállaltam a feladatot, és egyedül láttam hozzá a tervezéshez és kivitelezéshez. Az Astoria kereszteződés egyik bérháza alatt húzódó pincelabirintust a ház előtti nyilvános vécéből nyíló vasajtón át lehetett megközelíteni. Beköltöztem a pincébe és azon-

3 Lásd: Glenn Brown és a kisajátító művészet.

Dixi, 1978
© fotó: Najmányi László

nal nagyméretű, szürrealista táblaképek festéséhez kezdtem, olajjal, Salvador Dalí stílusában. Lángoló kardok, füstölgő serlegek, levágott karok kihalt, vagy égő tájak felett. Néhány hétre a szómágus Dixi[4] is beköltözött hallgatag barátnőjével a pincelabirintusba. Éjszakánként zenét és Dixi szabad asszociációs monológjait hallgattuk, vagy csavarogni indultunk a néptelen utcákon. Időnként napokig tartó, vad, orgiákban végződő bulikat rendeztünk. Tucatnyi kép készült el, amikor egy éjjel eltört a pincében húzódó, a kerület szennyvizét szállító, vastag égetett agyagcső, elárasztva a pincét szarral. Menekülnöm kellett a bűzös áradat elől. A bejárattól visszanézve láttam, ahogy a falaknak támasztott képeim az egyre emelkedő ürüléktóban álltak. Ez volt az igazi szürrealizmus.

***

A titkosírás rejtelmei 1956 nyarán, tízéves koromban, Győrben kezdtek el foglalkoztatni. Apám rajtakapott, hogy éjszakánként a paplan alatt, saját készítésű zseblámpám fényében Jaroslav Hašek *Švejk, egy derék katona kalandjai a világháborúban*[5] című könyvét olvasom. Apám magyarellenesnek tartotta a könyvet és elkobozta. Helyette Szántó György *Az Alapiak kincse*[6] című, Szigetvár ostroma történetét feldolgozó regényét adta a kezembe. A könyv tartalmaz egy, az elásott kincshez vezető, titkosírásos feljegyzésekkel ellátott térképet, amely különböző titkosítási módszerek kifejlesztésére inspirált. Apám letartóztatása idején, 1957 tavaszán titkosírással írt naplómat és bélyeggyűjteményemet gyertyaviasszal szigetelt, olajjal átitatott rongyokba csavart fémdobozba zárva elástam a városon kívül, a Mosoni Duna árterén, egy öreg fűzfa tövében. Elásott kincseimhez az aranymetszés szabályának megfelelően kiválasztott, más helyeken elásott, rézlemezekbe karcolt, titkosított térképek sorozata vezetett. Elrejtett térképeim, valamint a naplómat és bélyeggyűjteményemet tartalmazó fémdoboz még most is ott lapulhat az ártéren, hacsak nyaralók, bevásárlóközpontok építése, árvízvédelmi munkálatok során meg nem találták őket.

Gimnáziumi éveim alatt külföldre gyakran járó vízipólóedzőm könyvtárából loptam el Fletcher Pratt *Secret and Urgent*[7] című, a kódokkal, kódfeltöréssel, a kriptográfia történetével foglalkozó, angol nyelvű könyvét, amely további, a korábbiaknál jóval nehezebben feltörhető titkosírások kifejlesztésére inspirált. Katonai szolgálatom ideje alatt citromlével írt, a levelek semleges szövege alá rejtett, csak felmelegítve olvasható, titkosírásos üzeneteket váltottam budapesti barátnőimmel. Egy Szegeden élő, latin szakos egyetemista ismerősöm megajándékozott Giambattista Della Porta (1535?–1615) 1563-ban írt *De Furtivis Literarum Notis* (Az irodalom titkos tudománya) című, a kriptográfiáról elsőként írt tanulmánya néhány, általa lefordított oldalával és tartalmi kivonatával. A teljes, angolra lefordított szöveghez – az olasz szerző *De humana physiognomonia libri IIII* című, a fiziognómiával foglalkozó, 1586-ban írt könyvének fordításával együtt – csak néhány évvel ezelőtt, internetes kutatásaim során jutottam hozzá. Della Porta kriptográfia-története fordította figyelmemet az alkimisták rejtjelező tudo-

Guillaume Bélibaste (Guilhèm Belibasta) az utolsó cathar *perfectus* titkosírással írt üzenete tanítványának, Pierre Maury-nak. 1978-ban, Montaillou-ban talált pergamen, a szöveg valószínűleg az 1310-es évek végén íródott.

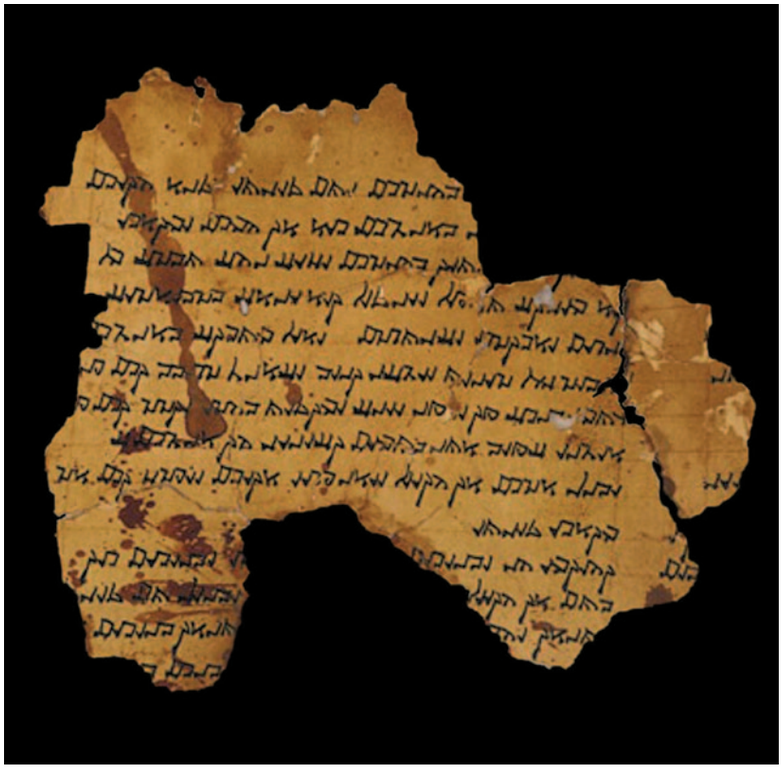

4 Dixi (Gémes János, 1943–2002) a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek budapesti underground kultúrájának enigmatikus figurája volt, frenetikus humorú utcai próféta, igazi szituacionista performansz-művész. Az emigrációm előtti években filmet akartam készíteni róla, ezért bejártam vele életének állomásait, a nevelőotthont, ahol gyermekkorát töltötte, a helyeket, ahol lakott, titkos meditációi színhelyeit a főváros környéki hegyekben. A film végül nem készült el, mert nem sikerült a szükséges pénzt összeszednem. Ars poétikájához tökéletesen illő, választott neve latinul „Elmondtam", tágabb értelemben „Elmondtam, amit el kellett mondanom, így a vitának vége."

5 Jaroslav Hašek: *Švejk, egy derék katona kalandjai a világháborúban.* Karikás Frigyes fordítása – Anonymus kiadó, 1945

6 Szántó György: *Az Alapiak kincse.* Móra Kiadó, 1953

7 Fletcher Pratt: *Secret and Urgent (Titkos és sürgős).* Telegraph Books, 1942